

**6D020600 – Дінтану мамандығы бойынша
Шагирбаев Алмасбек Дүйсенбекович
философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін
алуы үшін диссертациясына**

АННОТАЦИЯ

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының діни көзқарасы

Зерттеу жұмысының өзектілігі Діннің бүгінгі өзектілігі қазіргі әлемде, оның ішінде біздің елімізде діни сананың жаңғыруымен байланысты болып отыр. Халқымыздың руханияты мен даналық рухын тану жолында қазақтың ұлттық ойлауы мен менталитетінің қалыптасып дамуына ерекше үлес қосқан ойшыл-тұлғаларымыздың көзқарасын зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Осы тұрғыдан алғанда қазақ ой кешу үрдісінің XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бастапқы ширегіндегі ірі өкілдерінің бірі Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының діни көзқарасын дінтанулық тұрғыдан зерттеудің маңызы зор. Мәшһүрдің дүниетанымының діни сипатын зерттеу ойшылдың шығармашылығын біртұтастықта, бір жүйеде қарастыруға мүмкіндік береді.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы діни көзқарасты осы уақытқа дейін әр ғылым саласы: тарихи-философиялық этнографиялық, фольклортану, филологиялық, педагогикалық және т.б. өзінше қарастырып келеді. Жалпы дүниетаным әлемі сан алуан болғандықтан да әр ғылым саласы өзіндік қызығушылық мәселесін таба алады. Сондықтан, Мәшһүр Жүсіп көзқарасындағы діни мәселелерге дінтану ғылымы шеңберінде талдау жасау – қазіргі ғылым мен қоғамның талабы, заман мен уақыттың сұранысы.

Жұмыстың мақсаты – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы діни дүниетанымдық мәселелерді айқындап, оның діни көзқарасындағы ерекшеліктерді қазіргі қазақстандық қоғамдағы діни ахуалмен байланыстыра отырып, ғылыми-дінтанулық тұрғыда кешенді түрде зерттеу барысында мынадай **міндеттер** туындады:

– діни дүниетаным ұғымы мен ислами ілім түсінігін қазіргі дінтану ғылымының аясында теориялық зерделеудің барысында Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің діни көзқарасын ұғымдық-концептуалдық талдау;

– М.Ж. Көпейұлының діни ұстанымын айқындау үшін оның өмірі мен шығармашылығындағы діни дүниетаным эволюциясын ислам ілімінің мәні мен мазмұны арнасында бағамдау;

– Мәшһүр Жүсіптің дүниетанымына XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында қалыптасқан діни ахуалдың әсерін тарихи-дінтанулық қырынан қоғам және заман арақатынасында зерттеу;

– XIX ғ. екінші жартысы мен XX ғ. бастапқы ширегіндегі Қазақ даласында қалыптасқан діни ағартушылық бағыттың арналарын айқындап, оның өкілдерінің пайымдауларын Мәшһүр Жүсіп ойларымен салыстыра сараптау;

– М.Ж. Көпейұлы рухани мұрасының жинақталуы мен ондағы діни исламдық идеялардың қазіргі қазақстандық діни ахуалға қатысты қолданылу мүмкіндіктерін сипаттау;

– діни түбірдегі экстремистік және радикалистік идеологияға қарсы тұрудағы Мәшһүр мұралары мен ойшылдың діни көзқарастарының бүгінгі қоғам үшін өзектілігі мен маңыздылығын тұжырымдау.

Зерттеу нысаны – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының діни көзқарастары.

Зерттеу пәні – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының еңбектерін дінтанулық тұрғыдан талдау.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы Зерттеу жұмысында қойылған мақсат-міндеттерге сай, төмендегідей ғылыми нәтижелер алынды:

– Мәшһүр көрнекті мұсылман ойшылы болғандықтан, оның дінтанулық еңбектеріндегі ислам дінінің ақидалық негіздеріне (тәуһид, усул-ад-дин), сопылық ілімге (тәсаууф), сондай-ақ кәлам мен ислам философиясына тән негізгі дүниетанымдық әмбебап ұғымдарға теориялық талдау жасалды;

– М.Ж. Көпейұлының діни дүниетанымының эволюциясы оның бала кезі мен дана кезіне дейінгі алған білім-тәжірибесі мен шығармашылығы жан-жақты тарихи әрі дінтанулық қырынан ислам ілімінің мәні мен мазмұны аясында бағамдалды;

– Мәшһүр Жүсіптің дүниетанымына ХІХ ғ. соңы мен ХХ ғ. басындағы діни жаңғыртушылық пен жаңартушылық қозғалыстың ықпалын дәуір мен тұлға арақатынасында пайымдап, діндар адам ретінде оның көтерген діни, ұлттық және әлеуметтік-саяси мәселелері талқыланды;

– ХІХ ғ. екінші жартысы мен ХХ ғ. бастапқы ширегіндегі Қазақ даласындағы діни ағартушылық арналар айқындалып, оның ең ірі өкілдері – Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы және Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы көзқарастарындағы діни идеялар салыстырмалы түрде сарапталады;

– М.Ж. Көпейұлы әдеби және рухани мұрасының жинақталуы және бүгінгі күнгі мәшһүртану бағытының қалыптасуы айқындалып, оның қазіргі заманғы еліміздегі діни ахуалға қатысты қолданылу мүмкіндіктері анықталады;

– жат жерлік, жалған діни деструктивтік ағымдардың идеологиясына қарсы тұрудағы Мәшһүр мұралары мен ойшылдың діни көзқарастарының бүгінгі қоғам үшін өзектілігі мен маңыздылығы тұжырымдалды.

Диссертацияның теориялық және ғылыми-практикалық маңызы.

Диссертацияда алынған нәтижелер мен қорытындылар Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармашылығындағы діни дүниетаным мәселелерінің діни-әлеуметтік тұстарын айқындауға көмектеседі. Зерттеудің негізгі ой-тұжырымдары мен қорытындылары қоғамдағы діни сана, діни бірегейлік пен діни ахуал мәселелеріне қатысты ғылыми ізденістерді жетілдіруге негіз бола алады. Сонымен бірге ғылыми еңбектің басты қағидаларын мемлекеттік құрылымдар жүйесі, жергілікті әкімшілік бөлімдері, қоғамдық бірлестіктер, ұлттық-мәдени орталықтар мен үкіметтік емес ұйымдар және тағы басқа азаматтық қоғамның субъектілері іс жүзінде өз қажеттеріне жарата алады.

Діни экстремизмнің алдын алуға байланысты ақпараттық-насихат жұмыстарына қолдануға болады. Сол сияқты зерттеу нәтижелерін дінтанулық арнайы курстарда оқытуға пайдалануға болады.

Қорғауға ұсынылатын негізгі нәтижелер мен тұжырымдар.

– Дүниетаным қоғамдық сана және тұлға санасының ұйытқысы болып табылады. Дүниетанымды қалыптастыру – тек жеке тұлғаның ғана емес, сонымен қатар белгілі бір әлеуметтік немесе этномәдени топтың жетілуінің маңызды көрсеткіші. Бұл диалектикалық заңдылық дәстүрлі қазақ қоғамындағы басым құндылықтарды құрайтын діни дүниетаным – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының діни (исламдық) көзқарастарынан бірегей көрінеді.

– XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың алдыңғы ширегінде өмір сүрген Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының жан-жақты шығармашылығында діни құндылықтар, оның ішінде исламдық рухани негіздер алдыңғы орынды алады. Жастайынан өмірінің соңына дейін діни және дінтанулық білім алумен сипатталатын рухани ізденісте болған Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының өмірі мен шығармашылығындағы діни дүниетаным эволюциясында ханафилік мәзһабтағы сүннилік көзқарастар айқын басымдық танытады.

– XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында қалыптасқан ахуалдың, діни модернизм мен жәдидшілдіктің Мәшһүр Жүсіп дүниетанымына үлкен әсері болған. Оның діни көзқарасына сәйкес, оны жаңашылдық пен дәстүрдің таразы бастарын тең ұстады деп есептесек те, дегенмен іргелі негіздің дәстүрде жатқанын нық тұжырымдайтынын аңғарамыз.

– Қазақ діни ағартушылығының Абай, Шәкәрім және Мәшһүр Жүсіп тәрізді үш алыбы да діни құндылықтарды насихаттай отырып, жікке бөлінушіліктен, бүліктен бойды аулақ ұстап, қоғамның адамшылық тұрғыдан тазаруын, иман мен рухани нұрға бөленуін уағыздаған. Діни ағартушылық бағыттың ең көрнекті үш өкілі де мәңгі тақырып ретіндегі теологиялық мәселелерді қозғай отырып, өз заманындағы қазақ қоғамындағы бірқатар әлеуметтік теріс қылықтарды сынай отырып, сондай-ақ барлығының Құдай алдындағы теңдігін, кедейлер мен қуғындалушыларға деген адамшылық қарым-қатынастың қажеттілігін насихаттай отырып, айқын гуманистік көзқарастарымен танылады.

– Қазақ халқының тарихи тұлғалары мен діни ойшылдарының дүниетанымдық көзқарастарын анықтау барысында бүгінгі қоғамдық ахуалдың даму үрдістерін, олардың өзара ықпалдасу сипаттарын қарастыру қажеттілігі туындайды. Еліміздегі қазіргі діни жағдайды дұрыс бағытта дамыту үшін әулие әрі ағартушы Мәшһүрдің діни көзқарастарын ғылыми тұрғыда талдап, оның бүгінгі күн үшін рухани маңыздылығы мен әлеуеттілігін ашып көрсету көкейтесті мәселенің бірі болып табылады.

– Ислам діні бойынша қасаң қағидалар мен шарттарға байланып қалумен сипатталатын рухани жағдай тәкаппарлық пен әділетсіздікке жол беріп, адамның ақылы мен имандылығына зиян келтіреді. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының сондай ойлары мен пікірлері діни түбірдегі

фундаментализмнің, радикализм мен экстремизмнің алдын алуға септігін тигізеді.

Зерттеу нәтижелерінің жариялануы және сыннан өтуі.

Диссертациялық жұмыс «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университетінің дінтану кафедрасында орындалды. Осы кафедраның және сондай-ақ ҚР БҒМ Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және дінтану институты Дінтану бөлімінің кеңейтілген мәжілістерінде талқылаудан өтті.

Диссертацияның мазмұны мен негізгі нәтижелері 8 ғылыми мақалада көрініс тапты, соның ішінде Білім және ғылым саласында бақылау комитеті ұсынған «Әл-Фараби» философиялық-саясаттанулық және рухани-танымдық журналы және «Адам-Әлемі» философиялық және қоғамдық-гуманитарлық журналы басылымында, Scopus компаниясының мәліметтер базасына кіретін халықаралық ғылыми журналда, халықаралық ғылыми конференциялар материалдарында баяндалып, арнайы жинақтарда басылды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі.

Диссертация құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспеден, негізгі 2 тараудан, олардың әрқайсысында екеуден келетін алты тараушадан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.